

CIOLPĂNEȘTII ȘI CTITORIA LOR DE PE ORBIC (SECOLELE XVI-XVII)*

Paul Daniel Nedeloin

Edificiile de cult ctitorite în Evul Mediu în spațiul românesc au reținut de timpuriu atenția cercetătorilor care și-au orientat studiile spre istoria artei și arhitecturii, relației dintre sat și Biserică sau, mai recent, asupra mentalului colectiv.

Așa cum remarcă Voica Pușcașu, actul de ctitorire, ca fenomen istoric, apare drept rezultat al condițiilor de dezvoltare a societății medievale românești, fiind concretizat, printre altele, sub forma așezămintelor ecleziastice¹, rezultat al colaborării dintre pătura privilegiată (boierimea, în frunte cu Domnul) și instituția Bisericii, în beneficiul ambelor părți, în consonanță cu spiritul profund religios al omului medieval². Situația de ctitor era privită în Evul Mediu ca o mare distincție publică, oglindită, în principal, în pietrele pisanilor³, dar și ca o cale spre obținerea mântuirii.

Cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii în Moldova au scos în evidență unele edificii religioase boierești ce datează încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, precum cea a lui Oană vornic de Suceava, de la Vornicenii Mari⁴, și a lui Bratul Netedul, din localitatea Netezi⁵. Practic, boierimea a secondat activitatea ctitoricească a domnilor încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, însă fenomenul avea să capete amploare abia în secolul al XVI-lea, la sfârșitul căruia, în Țara Moldovei, ponderea unei atare activități avea să fie preluată de boierime⁶. Un astfel de exemplu îl constituie și ținutul Neamț, pe cuprinsul căruia sunt atestate o serie de așezăminte de cult edificate de boieri, unele dintre ele probabil din secolul al XV-lea, precum „biserica lui Bărea”, „biserica lui Bogdan de la Pârâul Alb”, „biserica lui Porcu” (Oană Porcu, n. n.), „biserica de la Zane”, „biserica de la Herlic”⁷, „biserica de la Boț” (Boțești)⁸, altele din secolul al

*Comunicare susținută la ședința din luna februarie 2011 a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Filiala Iași a Academiei Române. Lucrarea a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646.

¹ Voica-Maria Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001, p. 211.

² Jacques Le Goff (coord.), *Omul medieval*, traducere de Ingrid Ilincă și Dragoș Cojocaru, postfață de Alexandru-Florin Platon, Iași, 1999, p. 7.

³ Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorire în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor în Evul Mediu*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 107.

⁴ M. D. Matei, E. Emândi, *O ctitorire din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în *SCLA*, 32, Seria artă plastică, 1985, p. 3-13.

⁵ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 297-315; Cristian Nicolae Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, Brăila, 2009, p. 95-96.

⁶ Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 212.

⁷ Acestea sunt menționate într-un act fals, a cărui dată este de 11 iulie 1428, în realitate din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, însă care reflectă realități din perioada în care a fost scris, precum existența

XVI-lea, precum biserica din Văleni (1519), a marelui postelnic Cozma Șarpe⁹, sau biserica din Branișteni, ctitoria lui Eremia vistier, la 1520¹⁰.

Printre ctitoriile boierești din ținutul Neamț la sfârșitul secolului al XVI-lea se număra și Mănăstirea „Sfânta Treime”¹¹. Aceasta se afla la vărsarea pârâului Orbic în râul Bistrița, în apropierea orașului Buhuși de astăzi. Prima mențiune a acestei mănăstiri se găsește într-un act de la sfârșitul secolului al XVI-lea, mai precis din 20 iunie 1598¹², din care aflăm că „Ciulpan caliuher” vânduse postelnicului Constantin Popoțea, din Bârjoveni¹³, o gârlă la București, sat plasat la vărsarea Orbicului în Bistrița. Pe verso-ul documentului¹⁴, se află o însemnare din aceeași perioadă, în care se precizează, printre altele, că „neme să nu se amestece la acea gârlă ce amu vândutu postelnicului 27 de taleri de arcentu în zilele Eremiei voevod, că gârla la Budește o au mănăcatu Bistrița, de n-au apă la satul Budești (...), mai sus scriemu în cestu zapis la munastir<ea> mea”¹⁵. La vremea respectivă, după cum putem constata din actul prezentat, Mănăstirea „Sfânta Treime”, deși nenumită în document, exista deja, ctitorul ei fiind acest Ciolpan călugăr.

Inițial, acesta este cunoscut în documentele vremii drept Ciolpan sulițaș, nume sub care apare într-un act mai vechi cu opt ani, din 13 mai 1590¹⁶, emis la Iași, din porunca lui Petru Șchiopul voievod. Prin intermediul acestui act¹⁷, voievodul amintit întărea vânzarea unui sfert din satul Orbic („din jumătate de sat, jumătatea de sus”¹⁸), făcută de Mihăilă și fratele său, Frățuț, lui Ciolpan sulițașul, pentru suma de 220 de zloți tătarești. Cum la această dată Ciolpan mai era încă numit sulițaș, și nu „călugăr”, sau „Hariton”, pe numele de călugărie, așa cum va apărea în actele ulterioare, deducem că încă nu se călugărise și nici nu fondase mănăstirea cu hramul „Sfintei Treimi”.

Documentele care fac referire la acesta nu ne lasă nici o informație despre ascendența sa. După nume, ne este clar că era un descendent al neamului Ciolpan, al cărui întemeietor a fost Șandru comis (1486-1492), apoi pârcălab de Roman (1492-1508)¹⁹. Acesta a fost căsătorit cu Ana, fiica lui Lazăr, nepoată a lui Oană vornic de Suceava²⁰, împreună cu care l-a avut pe Dumitru Ciolpan, cunoscut și sub numele de Ciolpan cel Bătrân, pe Andreica pârcălab de Roman și, probabil, pe Trifan Ciolpan și

respectivelor biserici, DRH, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. VI, p. 424-425.

⁸ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 116.

⁹ *Ibidem*, p. 974.

¹⁰ *Ibidem*, p. 121.

¹¹ „Sfânta Troiță”, în colecția DIR.

¹² DIR, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV (1591-1600), București, 1952, nr. 281, p. 229.

¹³ Sat în ținutul Neamț, pe pârâul Valea Morii, afluent al Pârâului Negru, azi în comuna Secuieni, județul Neamț – vezi Indice de nume, la DRH, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, p. 439.

¹⁴ BAR, XXXII/69. Original românesc, hârtie, 6 peceți inelare aplicate; DIR, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV, p. 229.

¹⁵ DIR, A. Moldova, Veacul XVI, vol. IV, nr. 281, p. 229.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III (1571-1590), București, 1952, nr. 555, p. 457.

¹⁷ DANIC, M-rea Bisericiani, II/2. Original slav, hârtie, pecete aplicată stricată; DIR, A. Moldova, Veacul XVI, vol. III, nr. 555, p. 457.

¹⁸ DIR, A. Moldova, Veacul XVI, vol. III, nr. 555, p. 457.

¹⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 286.

²⁰ *Ibidem*.

Ion Ciolpan²¹. Un fiu al lui Dumitru Ciolpan, Drăgan Ciolpan, pârcălab de Neamț (1587) și apoi de Roman (1598-1599; 1603) s-a căsătorit cu Nastasia, strănepoată a marelui postelnic Cozma Șarpe. În stadiul actual al cercetărilor, nu putem preciza din care ramură se trăgea Ciolpan suliaș, ctitorul mănăstirii de pe Orbic.

Judecând după cele două documente prezentate deja, fondarea acestui locaș religios poate fi plasată în intervalul 1590-1598. Nu știm cât de mare va fi fost această mănăstire, câți călugări avea, însă presupunem că avea o comunitate mică, dacă luăm în considerare averea acesteia, în speță un sfert din satul Orbic, dăruit de către Ciolpan monah și niște mori pe pârâul Orbic și pe Bistrița, danii ale aceluiași boier intrat în monahism.

Se cunosc puține amănunte despre istoria acestei mănăstiri, care transpar din documentele epocii. Astfel, într-un document emis din porunca voievodului Constantin Movilă, păstrat sub forma unei copii din secolul trecut²², plasat între 1607 și 1611, aflăm că mănăstirea a constituit locul de refugiu și de adăpostire a averilor boierilor din sudul ținutului Neamț, în vremea intrării trupelor lui Mihai Viteazul în Moldova. Unul dintre boierii refugiați aici a fost Sechil cămăraș, care și-a pus la adăpost familia și averea în incinta acestei mănăstiri, însă o fostă slugă de-a sa, Dumitru Popoșea, care se haiducise între timp, știind acest amănunt a profitat de situația grea în care se afla fostul său stăpân, susținător al voievodului Ieremia Movilă, și a prădat cu oamenii săi sfântul lăcaș, păgubindu-l pe Sechil cu 1000 de galbeni:

„Atunci când a venit Mihai voievod cu oștile sale, Dumitru Popoșea s-a sculat cu alți haiduci și i-a îndreptat până la sfânta mănăstire, unde este bramul sfintei și începătoare de viață Troițe, unde a știut el că sunt acolo bejenarii, cu toată agonisita credinciosului nostru Sechil cămăraș, pentru că a știut el, căci a fost mai înainte sluga mai sus scrisului boier, și i-au luat cu totul, până la 1000 de ughi”²³.

De altfel, după cum se știe, un număr de circa 20000 de ostași din armata lui Ieremia Movilă a fost capturat de oștile lui Mihai Viteazul între Bistrița și Siret, în apropiere de Bacău, în luna mai a anului 1600²⁴, iar o coloană din trupele ungurești ce s-a desprins din armata comandată de voievodul unificator s-a îndreptat spre nord, pe valea Bistriței, prădând satele Bodești, lângă Orbic, Siliștea-Români, Roznovul²⁵, mănăstirile de pe valea Bistriței și Agapia²⁶. Este posibil ca tot atunci să fi fost prădată și Mănăstirea „Sfânta Treime”.

Călugărul Hariton, fost Ciolpan suliaș, a scăpat cu viață în urma acestor evenimente, dovadă că în anul 1602, la data de 8 mai²⁷, el se judeca cu monahul Ghenadie de la Mănăstirea Berezunț, pentru acel sfert din satul Orbic dăruit Mănăstirii Sfânta Troiță, cumpărat anterior de fostul boier de la frații Mihăilă și Frățuș. Se pare că

²¹ Paul Daniel Nedeloiu, *Contributions to the history of the family of Oană Headman of Suceava (15th - 17th centuries)*, în *Istros*, XVII, 2011, p. 218.

²² DJANI, Documente, CCCL/127. Copie slavă din secolul al XX-lea.

²³ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. II (1606-1610), București, 1953, nr. 169, p. 136-137; Maria Magdalena Szekely, *O familie de secui în Moldova: Sechileștii*, în *ArbGen*, II (VII), 1995, 3-4, p. 21.

²⁴ D. Ciurca, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în *SCȘ-Iași*, Istoric, VIII, fasc. 2, 1957, p. 329.

²⁵ C. Tutcu, *Informații suplimentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *SCȘ*, II, 1957, p. 79-80.

²⁶ Alexandru I. Gonța, *O nouă ctitorie necunoscută a lui Alexandru Lăpușneanu: mănăstirea de peste vale, de la Vânătorii Bistriței*, în *Studii de istorie medievală*, texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Szekely și Ștefan S. Gorovei, cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu, Iași, 1998, p. 232; Idem, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *Studii*, XIII, 4, București, p. 150.

²⁷ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952, nr. 65, p. 43.

bunicul celor doi frați, pe nume Margine, lăsase în stăpânirea Mănăstirii Berezunț acea parte din satul Orbic, fără însă să-i întocmească și acte, astfel că nepoții săi, Mihăilă și Frățuș, au vândut-o lui Ciolpan sulițaș care, odată cu intrarea în călugărie, a dăruit-o mănăstirii sale. Ieremia Movilă, cel ce a judecat acest litigiu, i-a dat „rămăși” pe călugării berezunțeni, întrucât nu aveau niciun ispisoc de la Margine aprod, și nici de la fiii acestuia. Pentru a se asigura că Mănăstirea Berezunț nu va redeschide curând proces, Ciolpan monah pune, cu aceeași ocazie, o ferăie în valoare de 12 zloți²⁸.

Mănăstirea „Sfânta Treime” avea să dispună puțină vreme de independență, mai precis cât timp a trăit fondatorul ei. Peste numai un deceniu de la prima ei mențiune documentară, deja stavroforul Ciolpan monah se mutase la cele veșnice, fapt ce se poate deduce dintr-un act din 23 noiembrie 1611²⁹. Din acest document aflăm și numele soției lui Ciolpan monah, Dumitra, și al unei fiice a acestuia, Cârștina, soția lui Samoil paharnic³⁰. Ambele nu mai erau în viață la acea dată, însă moartea lor survenise după aceea a lui Ciolpan monah, întrucât moșteniseră mănăstirea acestuia, pe care o închinaseră, spre nemulțumirea rudelor lor, Mănăstirii Bisericiani, devenind, astfel, schit:

„Amândouă acele cneaghine, înaintea morții lor, au căzut înaintea călugărilor și înaintea celui sfânt loc, cu lacrimi, de bunăvoia lor și s-au dat ctitorie sfintei mănăstiri mai sus scrise (M-rea Bisericiani, n. n.), cu toate părțile lor de avere și de vite, cât li se va cădea și cu părțile lor de ocină, cât li se va alege din satul Orbic, ce este în ținutul Neamțului”³¹. Călugării acestei din urmă mănăstiri aveau să fie chemați în judecată de către rudele lui Ciolpan monah, care nu au recunoscut valabilitatea zapisului făcut de Dumitra și Crâștina: „iar apoi s-au sculat toate rudele acestor cneaghine și au părât pe față pe călugări că acest zapis nu este drept”³².

Se pare că printre contestatari se număra și soțul Cârștinei, fiica lui Ciolpan monah, anume Samoil paharnic, care a fost pus să jure pe Sfânta Evanghelie iar călugării pe credința lor. Fiecare parte a jurat, însă câștig de cauză au avut călugării de la Bisericiani, voievodul Constantin Movilă întărindu-le zapisul făcut anterior de cele două jupâne. În actul emis cu această ocazie la Iași se mai face precizarea că pentru această danie, „s-au scris în sfântul marele pomelnic 4 nume, ca să aibă a le pomeni în toate slujbele dumnezeiești, după rânduiala sfintei pravoslavnicei biserici creștine, și să le facă pomenire peste an. Și diresle de cumpărătură, pe care le-au avut acele cneaghine de la Petru voievod (Șchiopul, n. n.) și de la răposatul Eremia voievod, deasemeni le-au dat în mâinile călugărilor”³³.

Pomelnicul original, slav, al Mănăstirii Bisericiani, stăpână din 1611 și peste Sfânta Treime, devenită schit, a fost descoperit de către istoricul Gh. Ghibănescu în anul 1892 la Iași, el publicând o traducere a acestuia în volumul XXII al *Uricarului* lui Theodor Codrescu³⁴, însă fără facsimile și cu anumite omisiuni, fapt pentru care Elena Lința l-a republicat în a doua jumătate a secolului trecut, în paginile revistei „Romanoslavica”³⁵. Acest pomelnic a fost tradus în românește mai întâi în anul 1762 de către arhimandritul

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, vol. III (1611-1615), București, 1954, nr. 62, p. 38-39; C. A. Stăule, *Contribuții la istoricul Mănăstirii Bisericiani*, extras din *Arhiva*, Iași, 1936, p. 6.

³⁰ Documentul se păstrează în original la DANIC, II/4.

³¹ DJR, A. Moldova, Veacul XVI, vol. III, București, 1954, nr. 62, p. 38.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, volumul XXII, Iași, 1893, p. 309-375.

³⁵ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 411-454.

Misail, care a fost stareț al Mănăstirii Bisericiani timp de 40 de ani, începând din 1741³⁶, iar apoi în 1821 a fost transcris de către călugărul Mitrofan, care i-a mai adăugat și o cronică a mănăstirii (1812).

Manuscrisul lui Misail nu a fost editat până în prezent, el aflându-se în Biblioteca Academiei Române³⁷, în timp ce acela al lui Mitrofan, din 1821, a fost publicat parțial de către Nicolae Iorga în *Studii și documente*³⁸, el aflându-se la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale³⁹.

La data de 15 octombrie a anului 2010, răsfoind paginile acestei din urmă variantă a pomelnicului, la Arhivele Naționale - Iași, în căutarea numelor lui Hariton monah, Dumitrei și Crăstinei, am descoperit că la luna noiembrie se regăsesc într-un singur fragment toate aceste nume și în plus încă trei: pe prima coloană – „Hariton monah, Dumitra, Crăstina, Ștefan, Candachia, Samoil și tot neamul lor”⁴⁰, pe a doua coloană, în dreptul celor șase nume textul următor: „aceștia au dat acestei sfinte mănăstiri a patra parte de sat Orbic și 10 iape și 40 matce. 7120 < 1611-1612 >”⁴¹. Interesant este faptul că actul prin care Constantin Movilă voievod dăduse câștig de cauză Mănăstirii Bisericiani în litigiul cu rudele lui Hariton monah, prezentat mai sus, fusese emis tot în luna noiembrie, în ziua de 23⁴², ceea ce ne conduce la concluzia că miluitorii lăcașului amintit au fost consemnați în *Pomelnic* în luna în care li s-a făcut călugărilor de la Bisericiani confirmarea domnească pentru daniile primite de la aceștia.

Totuși, în actul respectiv se face precizarea că în *Pomelnic* au fost scrise patru nume, iar această variantă se constată că sunt trecute șase nume. Care să fi fost cele patru nume inițiale? Judecând după documentele epocii, în varianta inițială, slavă, a *Pomelnicului* trebuie să fi fost trecut în primul rând numele fondatorului Mănăstirii „Sfânta Treime”, Ciolpan, numit, după intrarea în monahism, Hariton, a soției și a fiicei acestuia, Dumitra, respectiv Cârstina, care au închinat-o Mănăstirii Bisericiani. Cel de-al patrulea nume trebuie să fi fost Samoil paharnic, adică soțul Cârstinei și ginerele lui Hariton. Toate aceste patru nume se găsesc în cea de-a doua copie a *Pomelnicului* original, însă mai sunt încă două, Ștefan și Candachia, care presupunem că au fost copiii Cârstinei și ai lui Samoil paharnic. Ceea ce nu se potrivește este locul unde este așezat Samoil, la finalul listei, în loc să fie trecut lângă soție, iar presupușii copii să fie enumerați după părinți.

Consultând și varianta primă a *Pomelnicului de la Bisericiani*, publicată de Elena Lința în „Romanoslavica”, al cărei original se află astăzi în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca⁴³, am constatat că la fila 23, tot pe la luna noiembrie, de Sfântul Arhanghel Mihail, spre pomenire din an în an, sunt trecute cinci persoane: „monahul Hariton, Dumitra, Crăstina, Ștefan, Candachia și părinții lor și copiii lor. Au dat a patra parte din satul Orbic și 10 iepe și 40 de stupi”⁴⁴.

Așadar, o dublă surpriză: sunt trecute cinci nume, în loc de patru, și dintre acestea lipsește Samoil paharnic. Între cele câteva facsimile după original publicate de către

³⁶ *Ibidem*, p. 411.

³⁷ BAR, Manuscrise române, nr. 3770.

³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, București, 1909, p. 231-249.

³⁹ IJANI, Manuscrise, nr. 1780.

⁴⁰ *Ibidem*, fila 28 verso.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² DJR, A. Moldova, veacul XVII, vol. III, 1954, nr. 62, p. 38-39.

⁴³ Biblioteca Centrală Universitară Cluj Napoca, Ms. 4363.

⁴⁴ Elena Lința, *op. cit.*, p. 416-417, nenumărat, al treilea facsimil (f. 23).

Elena Lința la finalul studiului, am găsit și fila 23 a *Pomelnicului*, unde am recitat același text, în slavă.

Curând aveam să văd și prima traducere a acestui *Pomelnic*, făcută de arhimandritul Misail la 1762, care se află, așa cum am precizat deja, la Biblioteca Academiei Române⁴⁵. La fila 15 verso a acestuia am regăsit cele cinci nume, cu o mică greșeală, în loc de „Dumitra” este scris „Dumitru”, desigur dintr-o eroare a traducătorului. Și aici, ca și în cel original, nu este trecut Samoil paharnic.

Din consultarea variantei originale și a celor două traduceri românești ale *Pomelnicului de la Bisericiani* am ajuns la concluzia că, în ceea ce privește notarea numelor celor ce au dăruit Mănăstirii Bisericiani acel sfert din satul Orbic, schitul Sfânta Treime și alte bunuri, sunt diferențe, aspect pe care am căutat să-l explicăm.

Considerăm că inițial, în *Pomelnicul* original, slavon, al Mănăstirii Bisericiani au fost trecute patru nume, așa cum lasă să se înțeleagă actul din 23 noiembrie 1611⁴⁶, iar printre cele patru nume figura și cel al soțului Cârstinei, în speță Samoil paharnic. Cum acesta s-a aflat printre contestatarii zăpisului făcut de soția sa, Cârstina, și de soacra sa, Dumitra, prin care și-au dăruit ocinile și schitul fondat de Ciolpan suliaș Mănăstirii Bisericiani, călugării de aici l-au șters din *Pomelnic*, trecând în locul său încă două nume, Ștefan și Candachia, probabil copiii săi și ai Cârstinei. Târziu, în primul sfert al secolului al XIX-lea, monahul Mitrofan, transcriind traducerea făcută pomelnicului de arhimandritul Misail în anul 1762, l-a adăugat în finalul listei și pe Samoil. De unde știa însă acesta de paharnicul Samoil, după mai bine de 200 de ani? Credem că Mitrofan a avut acces la arhiva Mănăstirii Bisericiani, în care erau păstrate actele, unde a găsit și zăpisul prin care Dumitra și Cârstina făceau daniile menționate deja. Este posibil ca în acel zăpis să fi fost trecuți și soții acestora, prin urmare și Samoil paharnic, fapt pentru care el l-a scris în *Pomelnic*, fără să știe însă că acesta s-a judecat cu călugării de la Bisericiani. Ștergerea lui Samoil paharnic din *Pomelnicul* original ilustrează cum nu se poate mai bine litigiul ivit între rudele lui Ciolpan monah și obștea acestei mănăstiri după 1611, ca urmare a daniilor făcute de Dumitra și Cârstina.

Interesant este faptul că atât Ciolpan monah, cât și Dumitra și Cârstina au murit în primul deceniu al secolului al XVII-lea. Dacă admitem că Ciolpan monah și soția sa, Dumitra, au murit de bătrânețe, este greu de explicat cum și fiica lor, Cârstina, a murit în aceeași perioadă. Documentul din 23 noiembrie 1611⁴⁷ conține o informație care ar putea face puțină lumină asupra acestui aspect: „amândouă acele cneaghine, înaintea morții lor, au căzut înaintea călugărilor și acelui sfânt loc, cu lacrimi”⁴⁸. Din acest fragment, credem că se poate desprinde ideea că aceste jupânese își știau sfârșitul aproape, dovadă și faptul că și-au dăruit, pentru sufletele lor și ale soților lor, întreaga avere Mănăstirii Bisericiani. În acest sens, este posibil ca ele să fi suferit de o boală gravă care le măcina sănătatea și nu mai aveau speranță de vindecare.

În orice caz, începând cu 1611 în actele din secolul al XVII-lea nu se mai vorbește despre Mănăstirea „Sfânta Treime”, ci de „Schitul Sfânta Treime”, metoc al Mănăstirii Bisericiani, sau de „biserica Sfânta Treime”.

Un an mai târziu, la 5 februarie 1612⁴⁹, voievodul Ștefan al II-lea Tomșa întărea și înnoia acestui lăcaș, „unde este hramul cinstita Blagoveștenie a Preasfintei Născătoare de

⁴⁵ BAR, Manuscrise române, nr. 3770.

⁴⁶ DIR, A. Moldova, Veacul XVII, vol. III, 1954, nr. 62, p. 38-39.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 97, p. 60.

Dumnezeu”, sfterul din satul Orbic iar în ziua următoare, la 6 februarie, într-un act separat, și „schitul lui Ciolpan monah”⁵⁰. De altfel, Ștefan al II-lea Tomșa a fost și ctitor la Mănăstirea Bisericanii, el dispunând construirea unei biserici noi, de piatră, care a înlocuit vechiul „schit al lui Iosip”⁵¹.

Același voievod avea să judece și el o pricină între obștea mănăstirii și boierii Ciolpănești. Astfel, la 27 aprilie 1612⁵², Ion din satul Rupturi își revendica partea de ocină de la Orbic, din moștenirea Cârstinei și a Dumitrei. Câștig de cauză au însă tot călugării de la Bisericanii.

Și domnii ulteriori vor confirma daniile acestor jupăneze către Mănăstirea Bisericanii. Un astfel de domn a fost Radu Mihnea, cel care la data de 14 martie 1618⁵³ întărea „jumătate din jumătatea de sus a satului Orbic și cu vad de moară pe râul Bistrița și iarăși cu iaz și moară pe pârâul Orbic, care este în ținutul Neamț, care le este danie de la Ciolpan sulițaș, care s-a numit pe călugărie Hariton”⁵⁴. Constatăm că printre posesiunile Mănăstirii Bisericanii nu se mai găsea schitul Sfânta Troiță, ci doar celelalte danii făcute de Dumitra și Cârstina. Și din confirmarea făcută un an mai târziu, la 7 mai 1619⁵⁵, de Gașpar Grațiani, transpare același fapt.

Explicația o aflăm într-un act din același an, 1619, din data de 25 iunie⁵⁶, unde se arată că obștea Mănăstirii Bisericanii s-a pârât cu călugărul Dionisie de la biserica Sfânta Troiță pentru ocinile dăruite anterior de Dumitra și Cârstina. Așadar, la acea vreme, Mănăstirea Bisericanii nu mai stăpânea Schitul „Sfânta Treime”, care era acum doar o biserică, unde oficia probabil un descendent al Ciolpăneștilor, Dionisie, din moment ce afirma că lui i se cuvin ocinile celor două jupăneze. Nu știm cum pierduseră călugării de la Bisericanii schitul, întrucât lipsesc documentele din perioada 1613-1617. Fiind un litigiu între două lăcașuri religioase, domnul Țării Moldovei l-a trimis spre soluționare mitropolitului Moldovei, Anastasie Crimca. Acesta, judecând cazul la data de 30 iunie 1619⁵⁷, a decis în favoarea Bisericanilor, fapt pentru care peste o zi, la 1 iulie 1619⁵⁸, Gașpar Grațiani confirma și el stăpânirile călugărilor de la Bisericanii în satul Orbic, amintindu-se, totodată, că „i-au pârât de trei ori călugării de la Troița și cu niște rude ale lui Ciolpan, care a fost monah, pentru acea parte de ocină și Beserecanii tot i-au rămas pe Troițeni”⁵⁹.

Ca urmare, la 23 ianuarie 1620⁶⁰, același Gașpar Grațiani îi scria lui Nechita vistiernicul de la Vârtop să meargă cu călugării de la Mănăstirea Bisericanii la Orbic și „să adune oameni buni și megieși din jur”, pentru a trasa hotarul mănăstirii și pentru a pune stâlpi, „cum este obiceiul”.

Respectivele părți din satul Orbic și morile de pe râul Bistrița și pârâul Orbic aveau să fie întărite și de Alexandru Iliaș voievod la 27 martie 1621⁶¹, precum și de Radu

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 98, p. 61.

⁵¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, Partea întâi, Partea a doua, *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2007, p. 36.

⁵² *DIR*, A. Moldova, Veacul XVII, vol. III, nr. 131, p. 80.

⁵³ *Ibidem*, vol. IV, nr. 304, p. 241.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 427, p. 338-339.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 478, p. 376.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 481, p. 378-379; C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 17.

⁵⁸ *DIR*, A. Moldova, Veacul XVII, vol. IV, nr. 482, p. 379-380.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 379.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 549, p. 425.

⁶¹ *Ibidem*, vol. V, nr. 33, p. 31-34.

Mihnea, la 29 martie 1625⁶², care dispunea o nouă hotărnicie, făcută de Gheorghie din Costeni, fost vornic. În anul următor, la 17 mai 1626⁶³, voievodul Miron Barnovschi confirma această nouă hotărnicie, la care participase, după cum se arată în act, Gheorghie fost vornic, din Costeni, și Savin sulger.

Până în anul 1632 nu mai cunoaștem niciun document care să se refere la Sfânta Troiță și la raporturile acesteia cu Mănăstirea Bisericiani. Într-un act din data de 25 mai 1632⁶⁴, emis la Iași din porunca voievodului Alexandru Iliaș, aflăm că printre stăpânirile Mănăstirii Bisericiani în satul Orbic se număra iarăși „Schitul lui Ciolpan”. Ce se întâmplase în acest răstimp, în stadiul actual al cercetărilor, nu putem ști. Probabil că Mănăstirea Bisericiani își dovedise drepturile asupra schitului în urma unor noi procese cu rudele răposatului Hariton monah, fost Ciolpan sulițaș. Totuși, această dispută a continuat și în anii următori, dovadă că la 17 noiembrie 1649⁶⁵ Vasile Lupu judeca o nouă pricină între călugării de la Bisericiani cu nepoții și strănepoții lui Ciolpan și, după dovezile aduse de călugări, voievodul hotăra că dreptatea este de partea acestora, întărindu-le și el stăpânirile din satul Orbic.

În actele ulterioare din secolul al XVII-lea, în care se face referire la Mănăstirea Bisericiani, nu se mai găsește nici o informație despre vreun litigiu cu Ciolpăneștii pentru părți din satul Orbic sau pentru schitul aflat în discuție, semn că, după numeroase procese, conflictul se stinsese.

Se sfârșea, astfel, un conflict ce durase patru decenii, între călugării Troiceni și Ciolpănești, pe de o parte, și călugării de la Bisericiani, pe de altă parte, în care câștig de cauză au avut, din câte se vede, aceștia din urmă.

Biserica schitului „Sfânta Treime”, probabil din lemn, ctitorită de Ciolpan sulițaș, a rezistat până în anul 1730, când a fost construită o alta în locul ei, tot de lemn, de către medelnicerul Teodor Cantacuzino, cu hramul Sfântul Nicolae⁶⁶. Pe pisană de la intrarea în această biserică, deasupra ușii, săpată într-o grindă de stejar, încă se mai poate citi următorul text, scris în română, cu alfabet chirilic: „Această sfântă biserică ce au făcut dumnealui jupânul Toderache Cantacuzino și neamul lui și popii lui Ifrim în zilele măriei sale Grigore Ghica voievod, domn al Țării Moldovei, văleat 7238 (1730 n.n.), meșița august 1”. Puțin mai jos, pe ancadramentul de deasupra ușii, a fost adăugat un alt text, care amintește de reparația făcută bisericii în anul 1846: „Să se știe de când s-a șindrilit această bisericuță de meșterul Neculai, sat Răcățau, cu tovarășii lui, Ilie Păduraru și Ion Olaru în schitul dumisale Erinu, în anul 1846, luna iulie 13”.

Printre obiectele vechi de cult ale acestei biserice se află și o icoană din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, reprezentându-l pe Sf. Nicolae, dăruită probabil de ctitor, numele sfântului fiind scris mai târziu cu alfabet latin, și o alta, reprezentându-l pe Sf. Ioan Botezătorul, din anul 1781, așa cum se vede scris în colțul din dreapta, jos.

În secolul al XVIII-lea satul Orbic și-a schimbat numele în Ciolpanii, fiind la acea vreme plasat în partea de vest a satului Runcul. La 1772 dispăruse, întrucât fusese

⁶² *Ibidem*, nr. 440, p. 331-332.

⁶³ *Ibidem*, nr. 65, p. 83-84.

⁶⁴ DRH, A. Moldova, vol. XXI (1632-1633), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și I. Șimanschi, București, 1971, nr. 84, p. 90-91.

⁶⁵ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 22.

⁶⁶ Gheorghiu Ciocoi, Pr. Șerban Tiuca, Protos. Maxim Vlad, Amalia Dragne, Diana-Cristina Vlad, Mihaela Voicu, *Ghidul mănăstirilor din România*, București, 2010, p. 169.

înglobat în satul Hârlicești⁶⁷, din ocolul Bistriței (ținutul Bacău). Foarte probabil [că], până la secularizarea din 1863, schitul a continuat să se afle sub obediența Mănăstirii Bisericiani⁶⁸. El a fost desființat în anul 1959, rămânând doar biserica ctitorită de Teodor Cantacuzino ca parohie pentru comunitatea din jur, care se vede și astăzi, fiind restaurată în anul 2002.

Mănăstirea avea să se reînființeze în anul 1991, cu binecuvântarea Preasfințitului Eftimie, episcopul Romanului, construindu-se un corp de chilii cu paraclisul, al cărui hram este Adormirea Maicii Domnului, sfințit în 1993, apoi fiind construită și o nouă biserică, cu hramul Sf. Mc. Emilian de la Durostorum (18 iulie), sfințită în anul 1997. Printre moaștele care se află în această mănăstire se găsesc și părțile de la Sf. Mc. Emilian de la Durostorum, fiind singura mănăstire din țară care poartă hramul acestui sfânt⁶⁹. Situat la 4 km spre nord de orașul Buhuși, județul Bacău, numele actual al acestui sfânt lăcaș religios este Mănăstirea Ciolpani, amintind de cel al fondatorului său de la sfârșitul veacului al XVI-lea, Ciolpan sulițaș.

Din cele prezentate rezultă faptul că Mănăstirea „Sfânta Treime”, din satul Orbic, a beneficiat de independență câtă vreme a trăit fondatorul ei, Ciolpan sulițaș, devenit monah sub numele de Hariton. Închinarea acesteia, de către soția și fiica sa, Mănăstirii Bisericiani a dus la tensionarea relațiilor dintre o parte a membrilor neamului Ciolpan, nemulțumiți de danie, și obștea acestui din urmă lăcaș, mărturie stând numeroasele procese din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Expresia cea mai elocventă a conflictului ivit între călugării de la Bisericiani și Ciolpănești este ștergerea lui Samoil paharnic, ginerele lui Ciolpan sulițaș, din *Pometnicul* original al Mănăstirii Bisericiani.

Vreme de mai bine de două veacuri, fundația monastică a lui Ciolpan sulițaș de pe Orbic, devenită schit, va fi metoc al Mănăstirii Bisericiani. Înlocuirea bisericii acesteia în anul 1730, datorită stării accentuate de degradare, cu o alta din lemn, ctitorită de Teodor Cantacuzino medelnicer, nu a fost deloc întâmplătoare: între neamurile Ciolpan și Cantacuzino existau legături de rudenie încă din secolul al XVII-lea⁷⁰, probabil reînodate între timp și, în virtutea dreptului de ctitorire, urmașii fondatorului inițial aveau obligația veghea la buna desfășurare a vieții așezământului ctitorit⁷¹, inclusiv la repararea acestuia, când situația o impunea.

Disputele dintre Ciolpănești și călugării de la Bisericiani ilustrează, cum nu se poate mai bine, cele două trăsături esențiale ale lumii medievale românești: sentimentul religios și stăpânirea pământului, dar mai ales pe aceasta din urmă, miezul discordiei constituindu-l, așa cum am arătat, stăpânirea satului Orbic, pentru care descendenții lui Ciolpan sulițaș n-au ezitat să se judece cu slujitorii Bisericii.

⁶⁷ *Tezaurul toponimic al României, Moldova, volumul I, Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772-1988, Partea 1. A Unități simple (Localități și moșii)*, A-O, București, 1991, p. 233, 534.

⁶⁸ Schitul Ciolpani exista în 1830, conform Vidomostiei din acel an, vezi *Ibidem*, p. 233.

⁶⁹ Gheorghiuță Ciocoi, Pr. Șerban Tinca, Protos. Maxim Vlad, Amalia Dragne, Diana-Cristina Vlad, Mihaela Voicu, *op. cit.*, p. 169.

⁷⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, 1971, p. 299, nota 3.

⁷¹ Voica-Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 194.

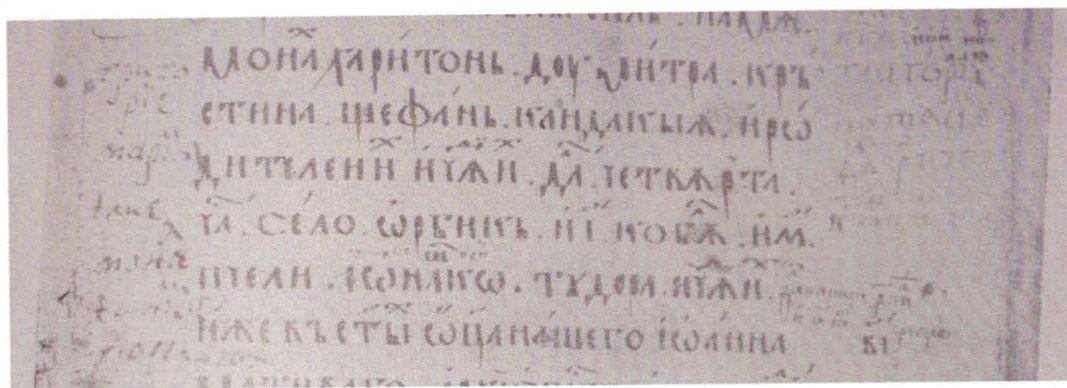

Fig. 1. Fragment din fila 23 a Pomelnicului de la Bisericiani, varianta originală, scris în limba slavă, la începutul secolului al XVII-lea (Ms. 4363 Biblioteca Central Universitară-Cluj Napoca)⁷².

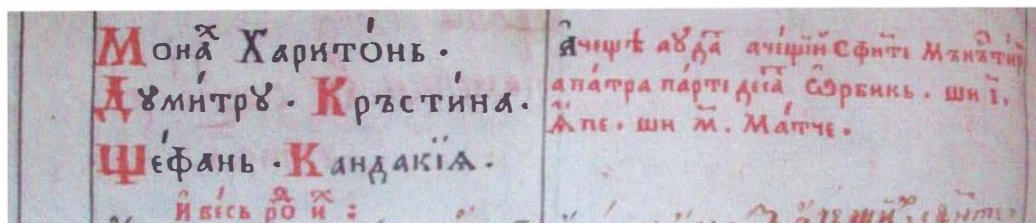

Fig. 2. Fragment din fila 15 verso a Pomelnicului de la Bisericiani, tradus în românește în anul 1762 de către arhimandritul Misail (Ms. 3770, Biblioteca Academiei Române) după cel original⁷³.

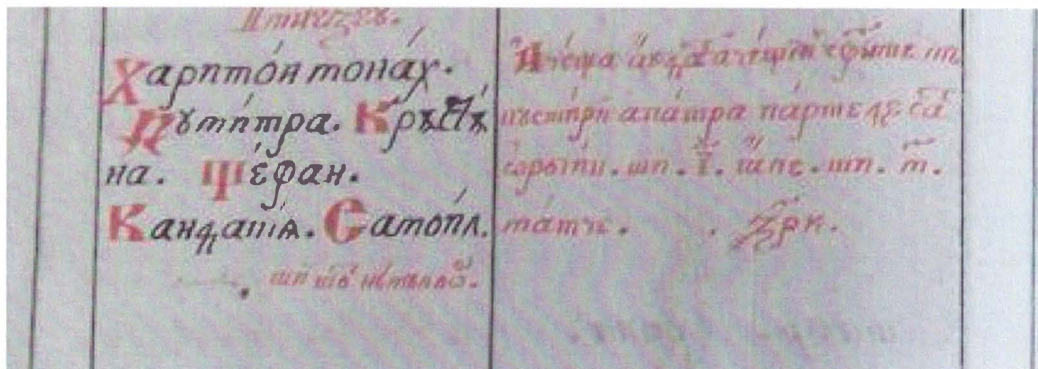

Fig. 3. Fragment din fila 28 verso a Pomelnicului de la Bisericiani, transcris în anul 1821 de către monahul Mitrofan (Ms. 1780, DJANI), după cel al arhim. Misail, și adăugit.

⁷² Elena I. Iuța, *op. cit.*, p. 416-417, al treilea facsimil (f. 23), nenumărat.

⁷³ Mulțumim colegului nostru, d-lui Mihai-Bogdan Atanasiu, pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție o fotografie a filei nr. 15 a *Pomelnicului de la Bisericiani*, tradus de arhimandritul Misail în anul 1762.

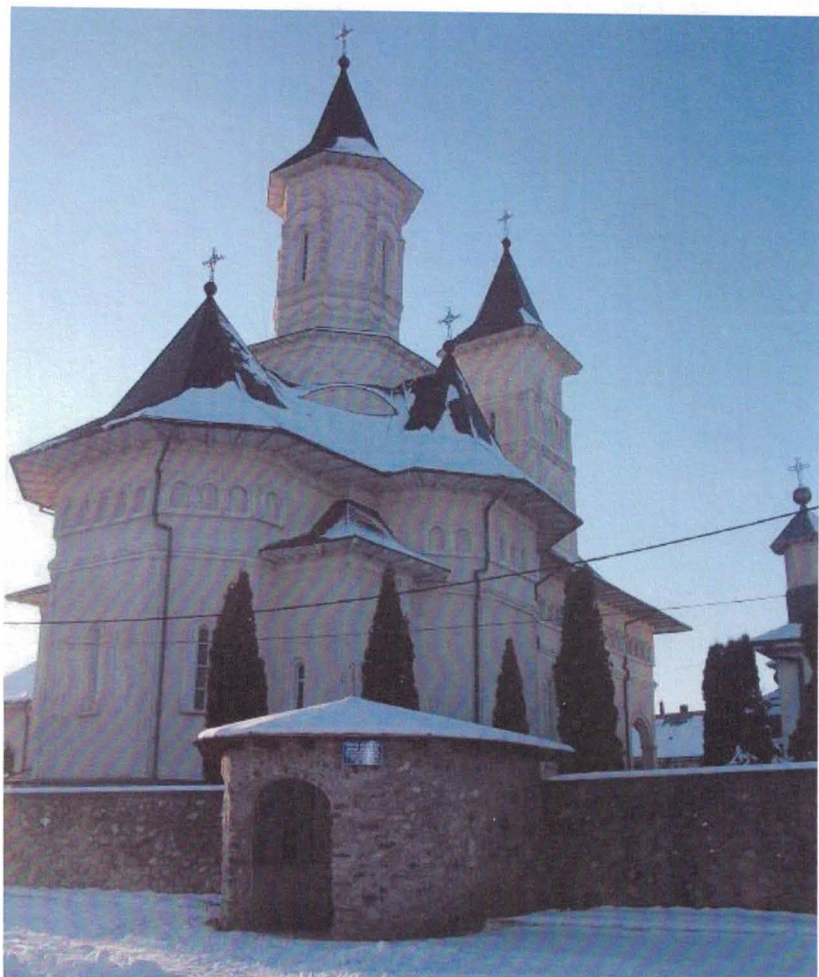

Fig. 4. Biserica nouă (Sf. Emilian de la Durostorum) a Mănăstirii Ciolpani (sfințită în anul 1997)⁷⁴

⁷⁴ Mulțumim cuvioaselor monahii ale Mănăstirii Ciolpani, pentru amabilitatea de a ne permite să facem fotografii în incinta mănăstirii, dar și pentru punerea la dispoziție a CD-ului de prezentare al acestui așezământ monastic.
<https://biblioteca-digitala.ro>www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro

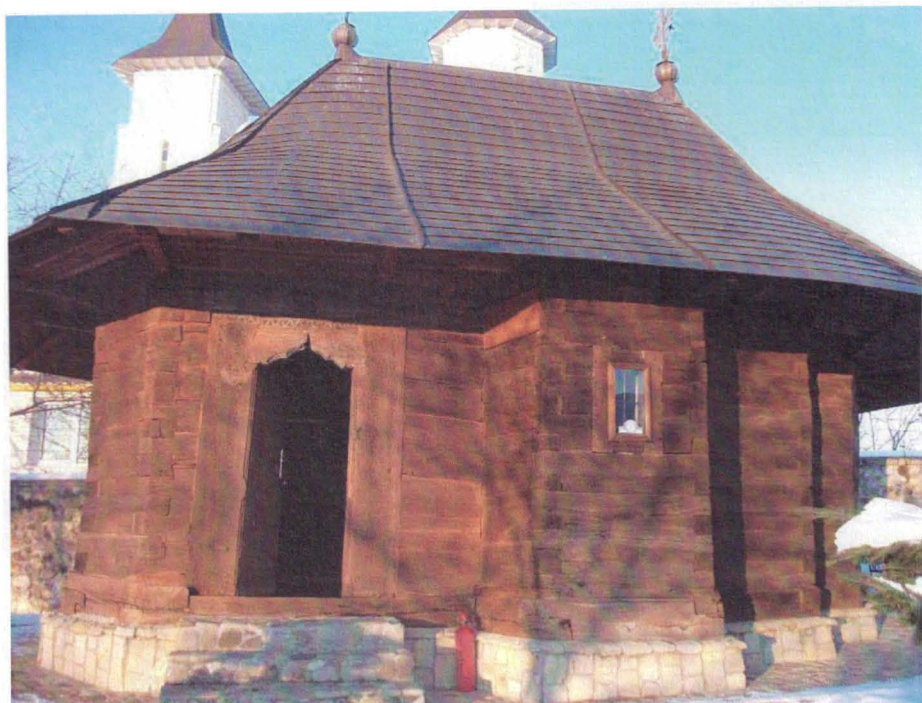

Fig. 5. Biserica veche (Sf. Nicolae) a Schitului Ciolpani, ctitorită de medelnicerul Teodor Cantacuzino în 1730, pe locul celeia clădită de Ciolpan sulițaș la sfârșitul secolului al XVI-lea (după restaurarea din anul 2002).

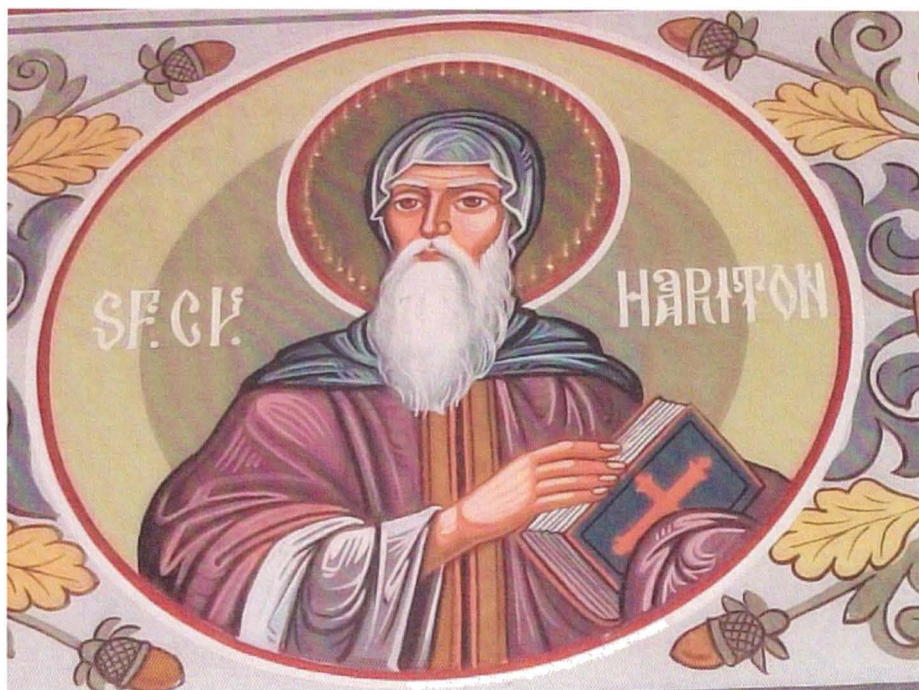

Fig. 6. Sf. Cv. Hariton, pictat în pronaosul bisericii noi a Mănăstirii Ciolpani, deasupra ușii de la intrarea în biserică, amintind de Ciolpan sulițaș, care și-a luat numele de călugărie Hariton.

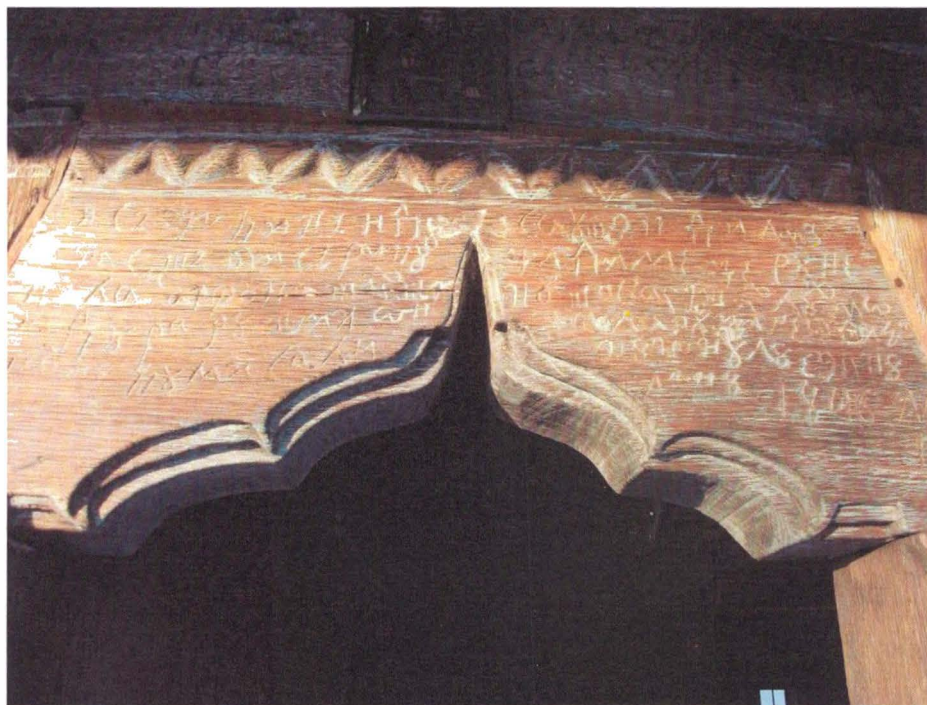

Fig. 7. Inscriptia din anul 1846, care consemnează reparația făcută bisericii Sf. Nicolae, de către Neculai din Răcătău, Ilie Păduraru și Ion Olaru.